

УДК 371.11

DOI: https://doi.org/10.33216/2220-6310-2021-101-2_2-129-140

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ: ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТУ

I. I. Проценко

ORCID 0000-0003-1792-7200

Основна мета дослідження полягала у визначенні основних методів проведення експерименту для дослідження ефективності управління розвитком професійної компетентності вчителя загальноосвітнього закладу.

Досягнення мети, поставленої на етапі експериментального дослідження, вимагало вирішення таких завдань: визначити критерії ефективності управління розвитком професійної компетентності вчителя; визначити методiku діагностики означених показників, що забезпечує одержання надійних і достовірних даних в умовах експериментальної роботи; виявити та узагальнити дані за виділеними показниками та схарактеризувати умови ефективності управління розвитком професійної компетентності вчителя. Дослідження стану сформованості професійної компетентності вчителів проводилося методами анкетування і тестування, які були складені таким чином, що відповіді вимагали конкретизації знань, наведення прикладів, де вимоги професійної компетентності вчителя початкової школи мають бути врахованими в діяльності вчителя.

У представленому дослідженні ступінь сформованості професійної компетентності у респондентів контрольної і експериментальної вибірки, що брали участь в експериментальній роботі, визначався за такими компонентами: когнітивним, що утворюється із системи знань щодо цілей, призначення, способів реалізації діяльності вчителя в освітньому процесі, учня як об'єкта і суб'єкта освітнього процесу; діяльнісно-поведінковим, що утворюється з системи культуровідповідних дій вчителя, його поведінки, навичок регулювання дій і вчинків усіх учасників освітнього процесу; ціннісно-орієнтаційним, що утворюється з системи моральних орієнтирів, настанов і мотивів, зумовлюючих гуманістичну спрямованість дій вчителя у забезпечення в освітньому середовищі природних прав і свобод, інтересів кожного учня як учасника освітнього процесу.

Ключові слова: сучасний вчитель, професійні компетентності, управління формуванням професійних компетентностей, констатувальний та формувальний експеримент, освітній процес.

Вступ. Запровадження нового гуманістично зорієнтованого навчання вимагає нових змін у формуванні основних змістових характеристик у підготовці керівника до управлінської діяльності педагогічних працівників.

Останнім часом особливо привертають увагу науковців аналіз та обґрунтування теоретичних механізмів формування вчителя як пріоритетного суб'єкта педагогічної діяльності (Г. Аксьонова, Р. Асадуллін, Є. Волкова, Н. Григор'єва, В. Жорнова, Н. Нікітіна, Н. Соловійова); формування його загальної і професійно-педагогічної компетентності (М. Віленський, В. Гриньова, Е. Гришин, О. Ходусов); різним аспектам його індивідуально-творчого розвитку та інноваційного потенціалу (І. Богданова, Н. Кічук, Л. Кондрашова, З. Курлянд, А. Линенко, Н. Мажар, Л. Подимова, Н. Посталюк, Т. Руденко, Т. Руднева, О. Цокур та інші).

Отже, основна *мета* полягає у визначенні основних методів проведення експерименту для дослідження ефективності управління розвитком професійної компетентності вчителя.

Досягнення мети, поставленої на етапі експериментального дослідження, вимагало вирішення таких *завдань*:

- визначити критерії ефективності управління розвитком професійної компетентності вчителя;
- визначити методику діагностики означених показників, що забезпечує одержання надійних і достовірних даних в умовах експериментальної роботи;
- виявити та узагальнити дані за виділеними показниками та схарактеризувати умови ефективності управління розвитком професійної компетентності вчителя.

Дослідження стану сформованості професійної компетентності вчителів початкової школи проводилося *методами* анкетування і тестування, які були складені таким чином, що відповіді вимагали конкретизації знань, наведення прикладів, де вимоги професійної компетентності вчителя початкової школи мають бути врахованими в діяльності вчителя.

Експериментальне дослідження проводилося на базі КЗ Сумська класична гімназія. Усього експериментом, який тривав упродовж 2020 року, було охоплено 5 вчителів та 2 представники адміністрації навчального закладу II-III ступенів. Загальна кількість контрольної групи складала 7 осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Результати теоретичного дослідження, виконаного на підставі аналізу і узагальнення даних, представлених у літературних джерелах, дозволили виявити сутність професійної компетентності вчителя, педагогічні умови управління розвитком професійної компетентності вчителя школи та способи їхньої реалізації у освітньому процесі.

З урахуванням цих результатів була розроблена логіка і методика експериментального дослідження, метою якого було виявлення ефективності управлінської діяльності щодо розвитку професійної компетентності вчителя загальноосвітнього закладу (далі – ЗОЗ).

За цей період досліджували педагогічні умови управління розвитком професійної компетентності вчителя школи в освітньому процесі були реалізовані через: удосконалення змісту педагогічних рад, наповнення їх темами, що розкривають сутність професійної компетентності вчителя в її історичному і соціальному контексті; активізацію навчально-пізнавальної діяльності вчителів засобами інтерактивних форм і методів навчання (рольові ігри, тренінги і вправи, круглі столи, дискусії тощо), проблемними запитаннями, що спонукали їх до критичного самоаналізу, рефлексії і самовизначення професійної компетентності і норм професійно-педагогічної діяльності; оптимізацію програми педагогічної практики, наповнення її завданнями, що вимагали від вчителів практичного використання різноманітних технологій.

При визначенні критеріїв оцінювання умов управління розвитком професійної компетентності вчителя ми виходили з того, що за філософським словником, критерій – це еталон, що приймається за основу для оцінювання будь-чого, засіб перевірки достовірності або хибності того чи іншого ствердження, гіпотези (Онищенко, 2012). В іншому словнику зазначено, що критерій – це міра для визначення, оцінки предметів, ознака, що прийнята за основу класифікації (Сучасний словник іншомовних слів, 2006).

Аналіз психолого-педагогічної літератури вітчизняних і зарубіжних авторів свідчить про відсутність загальних підходів до визначення критеріїв управління професійним становленням особистості, її професійної компетентності.

Як показує статистика проведеного теоретичного етапу дослідження, управління розвитком професійної компетентності фахівця характеризує власну сутність через такі критерії:

– усвідомлення професійних фактів, у яких відтворено історичний різноманітний досвід у навчанні та вихованні учнів, накопичений

педагогічною діяльністю особливої – професійно підготовленої – групи вчителів;

– володіння системою професійно-визначених правил, норм і моральних еталонів поведінки, що регулюють відносини вчителя початкових класів з учнями, їхніми батьками та іншими учасниками педагогічного процесу;

– обізнаність у системі розпоряджень, наказів, інструкцій, методичних рекомендацій;

– керування у професійній діяльності системою цінностей, що визначають соціальний і професійний статус учителя початкових класів у суспільстві і системі освіти, його права і обов'язки, професійні вимоги щодо його особистості;

– розуміння системи знань, що відображають наявні в суспільстві і в самій педагогічній дійсності уявлення про зміст навчання, та ролі його в розвитку особистості й її життєвих поглядів; сутності, структури, змісту і технологій професійної діяльності вчителя ЗОЗ.

Отже, в системі сучасної освіти управління розвитком професійної компетентності вчителя школи виявляє себе в здатності свідомо і доцільно практично використовувати різноманітні методики і технології навчання і виховання учнів, у різних навчальних предметах, відповідно визнаних норм організації освітнього процесу і еталонів професійно-педагогічної діяльності.

Визначаючи систему критеріїв для оцінювання реалізації умов управління розвитком професійної компетентності вчителя школи, ми брали до уваги, що ця підготовка базується на трьох компонентах, кожен з яких може функціонувати і розвиватися самостійно в межах професійної компетентності фахівця.

Однак у контексті професійної діяльності педагога ці компоненти обов'язково зумовлюють один одного і забезпечують культурну відповідність цієї діяльності тільки цілісно, взаємодіючи як система. З урахуванням цих міркувань ефективності управління розвитком професійної компетентності вчителя, стан сформованості професійної компетентності педагога визначатимемо за такими критеріями:

– обізнаність – рівень володіння знаннями щодо педагогічної культури у професійній діяльності, що нормують і визначають дії педагога і його вихованців у просторі освітнього процесу, ціль їх спільної діяльності та основні способи для її досягнення;

– навченість – ступінь використання культуровідповідних норм професійно-педагогічної діяльності у процесі організації дій і спільної праці учасників освітнього процесу;

– схильність – ступінь потреби і можливості реалізовувати культуровідповідні способи професійно-педагогічної діяльності та удосконалювати їх у власній педагогічній практиці.

Для статистичної обробки емпіричних даних, отриманих за цими критеріями, і визначення рівня сформованості професійної компетентності вчителя ЗОЗ, які брали участь в експерименті, нами використовувалася шкала оцінок, де

- бал «1» фіксував, що завдання виконано відповідно до вимог;
- бал «0» – що завдання не виконано відповідно до вимог.

З урахуванням обраної шкали та її застосування за трьома критеріями оцінювання, наявність у вчителів-практиків професійної компетентності ми мали можливість схарактеризувати у такий спосіб:

- як сформовану на низькому рівні, якщо загальна сума за трьома критеріями становила 1-3 бали;
- як сформовану на середньому рівні, якщо загальна сума за трьома критеріями складала 4-7 балів;
- як сформовану на високому рівні, якщо загальна сума за всіма критеріями складала 7-9 балів.

Ступінь сформованості професійної компетентності у респондентів контрольної і експериментальної вибірки, що брали участь в експериментальній роботі, визначався за такими компонентами:

– когнітивним, що утворюється із системи знань щодо цілей, призначення, способів реалізації діяльності вчителя в освітньому процесі, учня як об'єкта і суб'єкта освітнього процесу, способів використання цих знань у межах гуманістично спрямованої взаємодії вчителя і його учнів як учасників освітнього процесу;

– діяльнісно-поведінковим, що утворюється з системи культуровідповідних дій вчителя, його поведінки, навичок регулювання дій і вчинків усіх учасників освітнього процесу за нормами, визнаними суспільством в системі освіти;

– ціннісно-орієнтаційним, що утворюється з системи моральних орієнтирів, настанов і мотивів, зумовлюючих гуманістичну спрямованість дій вчителя у забезпечення в освітньому середовищі природних прав і свобод, інтересів кожного учня як учасника освітнього процесу.

У повному обсязі зміст показників когнітивного, діяльнісно-поведінкового і ціннісно-орієнтаційного компонентів професійно-педагогічної культури вчителів, які були використані при проведенні анкетування учителів у експериментальній групі за критеріями, які систематизовано у таблиці 1.

Компоненти професійної компетентності вчителів початкових класів та їх показники

Когнітивний компонент	Діяльнісно-поведінковий компонент	Ціннісно-орієнтаційний компонент
<p>Критерій обізнаності Показники: Знання про історичний досвід навчання і виховання дитини; вимоги, що визначають зміст і організацію навчання і виховання учнів ЗОЗ; вимоги, що визначають способи взаємодії з учнями в процесі навчання і виховання; систему суспільних нормативів, що регламентують діяльність вчителя; методики і технології навчання і виховання учнів ЗОЗ</p>	<p>Критерій навченості Показники: Вміння використовувати різноманітний педагогічний досвід у навчанні і вихованні дитини; обґрунтовувати свої дії вимогами щодо змісту навчання і виховання учнів; проводити навчання і виховання дітей у різноманітних організаційних формах; користуватися нормативними документами при плануванні і розробці перспективних і поточних планів роботи з дітьми; здійснювати навчання і виховання дітей за різними методиками і педагогічними технологіями</p>	<p>Критерій схильності Показники: наявність особистих цілей професійної діяльності вчителя; ставлення до дитини як суб'єкта освітнього процесу; особиста відповідальність за результати навчання і виховання дитини у ЗОЗ; критичне ставлення до власної професійної діяльності та її результатів; творче ставлення до способів організації навчально-виховного процесу та їх удосконалення</p>

Задля обстеження учителів-практиків і учнів на констатувальному і на формуальному етапах експериментальної роботи за кожним компонентом професійної компетентності використовувались спеціально дібрані методи дослідження.

Так, виявлення рівнів професійної компетентності діючих учителів за критерієм обізнаності за означеними компонентами та їх показниками здійснювалось за допомогою спеціально розробленої анкети, представленої у таблиці 2.

За критерієм навченості ці рівні визначались методом аналізу продуктів діяльності вчителів з організації професійної діяльності у школі та за результатами їхньої роботи з нормативними документами, інструктивними матеріалами, довідковими і літературними текстами. Схему

Таблиця 2

Анкета виявлення рівня професійної компетентності учителів

	Так	Ні
Чи знаєте Ви, як змінювалась система освіти упродовж другої половини ХХ – першої половини ХХІ століття?		
Чи відомо Вам, чим розвивальні технології навчання дитини у початковій школі відрізняються від інших?		
На вашу думку, чи змінилися погляди на можливості дитини у навчанні наприкінці ХХ століття, порівняно з його початком?		
Чи знаєте Ви, хто з відомих науковців розробляє сьогодні питання освіти?		
Чи змінилися сьогодні розвивальні технології порівняно з ХХ століттям?		
Чи знаєте Ви, які державні акти вплинули на розвиток освіти в Україні на початку ХХ століття?		
Чи знайомі Ви зі змістом вітчизняної освіти упродовж другої половини ХХ століття?		
Чи змінювались погляди суспільства на освіту дітей упродовж ХХ століття?		
Чи можете Ви навести приклади педагогічних технологій, які принципово відрізняються від тих, які сьогодні використовуються у сучасній школі!		
Чи знаєте Ви відомих педагогів, діячів, які розробляли методики навчання дітей у школі?,		
Чи знаєте Ви, чим відрізняються методики навчання дітей у школі на початку і наприкінці ХХ століття?		
Чи знаєте Ви, які законодавчі акти регламентують діяльність вчителя у школі?		
Чи знайомі Ви з відомими педагогами, які вперше розробили рекомендації щодо спеціальної підготовки вчителя до роботи з учнями?		

аналізу та перелік тестів, за якими проводилась експериментальна робота, наведено нижче.

Схема аналізу та перелік текстів для виявлення професійної компетентності вчителів початкових класів за критерієм навченості

1. Уважно прочитайте текст.
2. Визначте за його змістом і опишіть:
  - основні (ключові) питання, яким присвячений текст;
  - кому може бути адресований даний текст, його цільова аудиторія;
  - у якому жанрі написано даний текст;

- які педагогічні поняття і категорії використовуються у даному тексті;
- як ці поняття підпорядковані один одному;
- яку думку автора обґрунтовує даний текст;
- яких висновків можна дійти за даним текстом.

Літературні джерела для вибору текстів

1. Бех І. Д. Виховання особистості. Кн. перша «Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади». Київ : Либідь, 2003. 278 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості. Кн. друга «Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади». Київ : Либідь, 2003. 342 с.
3. Богуш А. М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі: монографія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2008. 272 с.

До показників діяльнісно-поведінкового компонента з метою уточнення їх спрямованості була отримана інформація, що виявляла особливості прийняття вчителями рішення у конфліктній ситуації. Ця інформація перевірялась за допомогою методики К. Томаса, що виявляє особливості дій обстежуваних вчителів закладів освіти у конфліктній ситуації на засадах домінування у них мотивів суперництва, співпраці, компромісу, запобігання або пристосування (Пугачев, 2003). Домінуючий стиль керівництва (директивний, колегіальний, пасивного невтручання), що є характерним для обстежуваних при взаємодії з учнями, виявлявся за методикою В. Захарова та О. Журавльова (Емельянов, 2006). Задля виявлення особливостей ставлення вчителів до учнів при організації освітнього процесу при прийнятті управлінських рішень було використано адаптований тест «Управлінська ситуація і спрямованість керівника» (Емельянов, 2006).

Результати динамічних змін рівня управління розвитком професійної компетентності фахівця представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати динамічних змін рівня управління розвитком професійної компетентності фахівця

Рівні	Підсумкові результати 1-го навчального року (2017-2018)		Підсумкові результати 2-го навчального року (2018-2019)		Підсумкові результати 3-го навчального року (2020-2021)	
	Кількість людей	%	Кількість людей	%	Кількість людей	%
Високий	4	13,8	9	31	12	41,4
Середній	6	20,7	12	41,4	11	37,9
Низький	19	65,5	8	27,6	6	20,7

Висновки. Сучасний вчитель має бути готовим до змін, що відбуваються в системі освіти, здатним сміливо приймати педагогічні рішення, виявляти ініціативу, творчість. Немає сумніву, що проблему ефективності управління розвитком професійної компетентності вчителя можна розв'язати лише за умови забезпечення високої компетентності та професійної майстерності кожного педагога, його здатності до інноваційної діяльності.

Література

1. Вознюк Л. Роль менеджера освіти в оновленні сучасної школи: організація початкової освіти. *Початкова школа*. 2013. № 11. С. 42–43.
2. Вороніна Г. Перспективність і наступність у роботі початкової і середньої ланок освіти. *Завучу. Усе для роботи*. 2009. № 10. С. 4–10.
3. Гавриш Н., Курило Н. Проблема наступності між дошкільною та початковою ланками з погляду учасників освітнього процесу. *Рідна школа*. 2015. № 5/6. С. 26–31.
4. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 384 с.
5. Онищенко І. Модель формування фахової компетентності майбутнього вчителя початкових класів. *Навчання і виховання обдарованої особистості: теорія та практика*. 2012. № 8. С. 94–101.
6. Пугачев В. П. Тесты, деловые игры, тренинги в управлении персоналом: учеб. для студентов вузов. Москва : Аспект Пресс, 2003. 285 с.
7. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.

References

1. Vozniuk, L. (2013). Rol menedzhera osvity v onovlenni suchasnoi shkoly : orhanizatsiia pochatkovoї osvity [The role of the education manager in the renewal of the modern school: the organization of primary education]. *Pochatkova shkola*, 11, 42–43 (ukr).
2. Voronina, H. (2009). Perspektyvnist i nastupnist u roboti pochatkovoї i serednoi lanok osvity [Perspective and continuity in the work of primary and secondary education]. *Zavuchu. Use dlia roboty*, 10, 4–10 (ukr).
3. Havrysh, N. (2015). Problema nastupnosti mizh doshkilnoiu ta pochatkovoїu lankamy z pohliadu uchasnykiv osvitnoho protsesu [The problem of continuity between preschool and primary levels in terms of participants in the educational process]. *Ridna shkola*, 5/6, 26–31 (ukr).
4. Emelianov, S. M. (2009). *Praktykum po konflyktolohyy [Workshop on conflictology]*, 384. Saint Petersburg: PETERS (rus).
5. Onyshchenko, I. (2012). Model formuvannia fakhovoї kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv [Model of formation of professional competence of the

- future primary school teacher]. *Navchannia i vykhovannia obdarovanoi osobystosti: teoriia ta praktyka*, 8, 94–101 (ukr).
6. Puhachev, V. P. (2003). *Testy, delovye igry, treninhi v upravlenii personalom: ucheb. dlia studentov vuzov [Tests, business games, trainings in personnel management: textbook. for university students]*, 285. Moscow: Aspekt Presss (rus).
  7. *Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 20 tys. sliv i slovospoluchen, [Modern dictionary of foreign words: about 20 thousand words and phrases]*, 789 (2006). NAS of Ukraine. O. O. Potebnya Institute of Linguistics. Kyiv: Dovira (ukr).

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ: ОРГАНИЗАЦИЯ ЭКСПЕРИМЕНТА

И. И. Проценко

Основная цель исследования заключалась в определении основных методов проведения эксперимента для исследования эффективности управления развитием профессиональной компетентности учителя общеобразовательного учреждения.

Достижение цели, поставленной на этапе экспериментального исследования, потребовало решения следующих задач: определить критерии эффективности управления развитием профессиональной компетентности учителя; определить методику диагностики указанных показателей, обеспечивающих получение надежных и достоверных данных в условиях экспериментальной работы; выявить и обобщить данные по выделенным показателям и охарактеризовать условия эффективности управления развитием профессиональной компетентности учителя. Исследование состояло сформированности профессиональной компетентности учителей проводилось методами анкетирования и тестирования, которые были составлены таким образом, что ответы требовали конкретизации знаний, приведения примеров, где требования профессиональной компетентности учителя начальной школы должны быть учтены в деятельности учителя.

В представленном исследовании степень сформированности профессиональной компетентности у респондентов контрольной и экспериментальной выборки, принимавших участие в экспериментальной работе, определялась по следующим компонентам: когнитивному, образующемуся из системы знаний о целях, назначениях, способах реализации деятельности учителя в образовательном процессе, ученика как объекта и субъекта образовательного процесса; деятельностно-поведенческому, который образуется из системы культуросообразных действий учителя, его поведения, навыков регулирования действий и поступков всех участников образовательного процесса; ценностно-ориентационному, образующемуся из системы нравственных ориентиров, установок и мотивов, обуславливающих гуманистическую направленность действий учителя в обеспечении в образовательной среде естественных прав и свобод, интересов каждого ученика как участника образовательного процесса.

Ключевые слова: современный учитель, профессиональные компетентности, управление формированием профессиональных компетенций, констатирующий и формирующий эксперимент, образовательный процесс.

RESEARCH OF EFFICIENCY OF MANAGEMENT OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE TEACHER: THE ORGANIZATION OF EXPERIMENT

I. I. Protsenko

The main purpose of the study was to determine the main methods of conducting an experiment to study the effectiveness of managing the development of professional competence of secondary school teachers.

Achieving the goal set at the stage of experimental research required solving the following tasks: to determine the criteria for effective management of the development of professional competence of teachers; to determine the method of diagnosis of these indicators, which ensures the receipt of reliable and reliable data in the experimental work; identify and summarize the data on the selected indicators and characterize the conditions for effective management of the development of professional competence of teachers. The study of the state of professional competence of primary school teachers was conducted by methods of questionnaires and testing, which were compiled in such a way that the answers required specification of knowledge, giving examples where the requirements of professional competence of primary school teachers should be taken into account.

The experimental study was conducted on the basis of the Sumy Classical Gymnasium. In total, the experiment, which lasted during 2020, covered 5 teachers and 2 representatives of the administration of the educational institution of II-III levels. The total number of the control group was 7 people. In the presented study, the degree of formation of professional competence in the respondents of the control and experimental sample who participated in the experimental work was determined by the following components: cognitive, formed from a system of knowledge about goals, purposes, ways of implementing teacher activities in the educational process and the subject of the educational process, ways to use this knowledge within the humanistically oriented interaction of the teacher and his students as participants in the educational process; activity-behavioral, formed from a system of culturally appropriate actions of the teacher, his behavior; skills of regulating the actions and deeds of all participants in the educational process according to the norms recognized by society in the education system; value-oriented, formed from a system of moral guidelines, guidelines and motives that determine the humanistic orientation of the teacher's actions in ensuring in the educational environment of natural rights and freedoms, the interests of each student as a participant in the educational process.

It was found that a modern teacher must be ready for the changes taking place in the education system, able to boldly make pedagogical decisions, show initiative and creativity. There is no doubt that the problem of effective management of the development

of professional competence of teachers can be solved only if the high competence and professionalism of each teacher; his ability to innovate.

Key words: *Modern teacher, professional competencies, management of professional competencies formation, ascertaining and forming experiment, educational process.*

Проценко Ірина Іванівна – доцент кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (м. Суми, України). E-mail: procenkoira83@ukr.net

Проценко Ірина Івановна – доцент кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (г. Суми, Україна). E-mail: procenkoira83@ukr.net

Protsenko Irina Ivanivna – Associate Professor of Pedagogy, Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University (Sumy, Ukraine). E-mail: procenkoira83@ukr.net